

”גדול קידוש השם מחילול השם” - אמירה הלכתית, מחשבתית או ערכית

הרב משה אדלר, ראש ישיבת נהריה

איסור 'חילול השם' מופיע כמה פעמים במשנה ובתוספתא אך אינו מצוין כעבירה ייחודית¹. במדרשי ההלכה ובתלמוד הבבלי והירושלמי² חטא 'חילול השם' הופך להיות בעל משמעות מיוחדת, עד שהגדיל רבי יהודה בן פזי³ שקבע שזו העבירה החמורה ביותר (ירושלמי נדרים ג, ט):

1 להלן המקומות בהם הוא מובא. סנהדרין ו, ד: "כיצד תולין אותו... ומתירין אותו מיד ואם לן עובר עליו בלא תעשה שנאמר (דברים כא) לא תלין נבלתו על העץ כי קבור תקברנו כי קללת אלהים תלוי וגומר כלומר מפני מה זה תלוי מפני שבירך את השם ונמצא שם שמים מתחלל"; אבות ד, ד: "רבי יוחנן בן ברוקא אומר כל המחלל שם שמים בסתר נפרעין ממנו בגלוי. אחד שוגג ואחד מזיד **בחלול השם**"; אבות א, יא: "אבטליון אומר חכמים הזהרו בדבריכם שמא תחובו חובת גלות ותגלו למקום מים הרעים וישתו התלמידים הבאים אחריכם וימותו ונמצא שם שמים מתחלל"; אבות ה, ט: "חיה רעה באה לעולם על שבועת שוא ועל **חלול השם**" וכהאי גוונא באבות דרבי נתן נוסחא ב, מא; תוספתא תרומות י, יז: "אין מביאין תרומה מן הגרן לעיר ומן המדבר לישוב, אבל מקום שחיה אוכלתה ובהמה אוכלתה, התקינו שיהא מביא ונוטל שכרו מכהן, **מפני חלול השם**"; תוספתא יומא ד, יב: "מפרסמין את החניפין **מפני חילול השם**"; תוספתא בבא קמא י, טו: "חומר גזל הגוי מגזל ישראל, הגוזל את הגוי ונשבע ומת, חייב להחזיר **מפני חילול השם**"; אבות דרבי נתן נוסחא א, יב: "ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד (בראשית יג, יג). (רעים - זה עם זה), וחטאים - זה גלוי עריות, **לה' - זה חילול השם**. מאד - שמתכוונין וחוטאים"; אבות דרבי נתן נוסחא א, לט: "חמשה אין להם שליחה: המרבה לשוב, ומרבה לחטוא, והחוטא בדור זכאי, וחוטא על מנת לשוב, **וכל מי שיש בידו חלול השם**".

2 דיון במקורות המקראיים, התנאיים והאמוראיים לעניין חילול השם מופיע בעבודת תזה של עדינה שטרנברג, 'קידוש השם' ו'חילול השם' במקורות התנאיים, בר אילן תשס"ז. דיון במסירות נפש והשינוי בהגדרת קידוש השם מופיע בעבודת דוקטור של איה ברסקי אלישיב, 'קידוש ה' בארץ ישראל בעת העתיקה, תל אביב תשס"ז.

3 אמורא ארץ ישראל בדור השלישי. לדעת בעלי התוספות (בבא בתרא קמט, א ד"ה רב) שם אמו של ר' יהודה היתה פזי (אולי בתו של ר' חייא - ראה יבמות סה, ב).

בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו שהשבת שקולה כנגד כל המצות
שבתורה...⁴

עבודה זרה קשה מכולם (במדבר טו, כב) וכי תשגו ולא תעשו את כל
המצות האלה.

אמר רבי יודה בר פזי **חילול השם קשה מכולן** הדא הוא דכתיב (יחזקאל
כ, לט) ואתם בית ישראל כה אמר ה' אלהי ישראל איש גילוליו לכו עבודו
ואת שם קדשי לא תחללו וגו'.

משמעות הפסוק ביחזקאל היא שעדיף לעם ישראל לעבוד עבודה זרה ולא לחלל
שם שמים!⁵

אמנם הרב משה מרגלית מחבר ה'פני משה', ממתן מעט את דברי רבי יהודה ומסביר
כוונתו שעדיף עבודה זרה **בצנעא** מחילול השם **בפרהסיה**, וכדברי הבבלי (קידושין מ, א)
הלומד דברים אלו מאותו פסוק:

אמר רבי אבהו משום רבי חנינא: **נוח לו לאדם שיעבור עבירה בסתר ואל
יחלל שם שמים בפרהסיא**. שנאמר: ואתם בית ישראל כה אמר ה'... איש
גילוליו לכו עבדו [ואחר] אם אינכם שומעים אלי ואת שם קדשי לא תחללו.⁶

אבל על פי הפשט, רבי יהודה בן פזי בירושלמי אינו מחלק בין פרהסיא לצנעא. גם
הרמב"ם (שביעות יב, א-ב) אינו מחלק בין צנעא לפרהסיא:

אף על פי שלוקה הנשבע לשוא או לשקר, וכן הנשבע שבועת העדות או
שבועת הפקדון מביא קרבן, אין מתכפר להן עון השבועה כלו שנאמר לא
ינקה ה'. **אין לזה נקיון מדין שמים עד שיתפרע ממנו על השם הגדול שחלל**,
שנאמר וחללת את שם ה' אלהיך אני ה', **לפיכך צריך אדם להזהר מעון זה
יותר מכל העבירות**.

עון זה מן החמורות הוא כמו שבארנו בהלכות תשובה, **אף על פי שאין בו לא
כרת ולא מיתת בית דין, יש בו חלול השם המקודש שהוא גדול מכל העונות**.

4 שם: "בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו שהשבת שקולה כנגד כל המצות שבתורה. בתורה דכתיב
(שם טז, כח) עד אנה מאנתם לשמור מצותי ותורתי. וכתיב (שם כט) **ראו** כי ה' נתן לכם את השבת";
ובקרוב העדה: "ראו - משמע דעל שבת לחוד קאמר עד אנה מאנתם וגו' ולא על שאר עבירות
שעשו מיום צאתם ממצרים כדכתיב וימרו על ים ביים סוף".

5 בלשונו של קרבן העדה: "וקאמר מוטב שיעבדו עבודה זרה משיחללו שם השם, שמע מינה דחלול
השם קשה מכולן".

6 רש"י שם: "ואת שם קדשי לא תחללו - היינו **פרהסיא** שהרואה מזלזל בכבוד המקום".

בהמשך הסוגיה בקידושין (מ, א) מובא חומר נוסף לעבירת 'חילול השם' - שמקבל עונשו מיד, ושאם עוונותיו שקולים - עבירה זו מכרעת אותו לחובה:

אמר רבי אלעאי הזקן אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו, ילך למקום שאין מכירין אותו, וילבש שחורים ויתכסה שחורים ויעשה כמו שלבו חפץ, **ואל יחלל שם שמים בפרהסיא...**

תנן התם: **אין מקיפין בחילול השם**, אחד שוגג ואחד מזיד. מאי אין מקיפין? אמר מר זוטרא: **שאין עושים כחנווני**.⁷ [כלומר שנפרעין ממנו מיד - מ"א].
מר בריה דרבנא אמר: לומר, **שאם היתה שקולה - מכרעת**.⁸ [דינו מיד לחובה - מ"א].

וכן בספרי (האזינו שכח):

יקומו ויעזרכם יהי עליכם סתרה, על הכל הקדוש ברוך הוא מוחל, **על חילול השם פורע מיד**.

גם התשובה על חילול השם על פי התלמוד, קשה וחמורה מכל שאר העבירות (יומא פו, א):

עבר על עשה ושב - אינו זו משם עד שמוחלין לו, שנאמר שובו בנים שובבים. עבר על לא תעשה ועשה תשובה - תשובה תולה, ויום הכפורים מכפר... עבר על כריתות ומיתות בית דין ועשה תשובה - תשובה ויום הכפורים תולין, ויסורין ממרקין... **אבל מי שיש חילול השם בידו - אין לו כח בתשובה לתלות, ולא ביום הכפורים לכפר, ולא ביסורין למרק. אלא כולן תולין, ומיתה ממרקת.**

וכן באבות דרבי נתן (נוסחא א, ט):

חמשה אין להם סליחה: המרבה לשוב, ומרבה לחטוא, והחוטא בדור זכאי, וחוטא על מנת לשוב, **וכל מי שיש בידו חלול השם**.

7 רש"י שם: "המקיף לאדם פעמים רבות וגובה כל הקפותיו יחד, אין עושין כך מלמעלה למחללי השם **אלא נפרעין מיד**".

8 רש"י שם: "שאם היתה - כף המאזנים שקולה ויש באחד העונות חילול השם מכריע את הכף לחובה והאי מקיפין לשון עיוני כמו אין מקיפין בבועי (חולין מו, ב) אקפינהו ואידמו (חולין נ, א) שמקריב זו אצל זו ומעיין אם דומות".

אמירות רבות בחומר חילול השם נמצאות בתלמוד ובמדרשים, כדוגמת המדרש (ויקרא רבה [וילנא], אחרי מות כב, ו):

מצינו שויתר הקדוש ברוך הוא על ע"ז ולא וויתר על חילול השם. ומנין שויתר הקדוש ברוך הוא על עבודת כוכבים שנאמר (יחזקאל כ, לט) ואתם בית ישראל כה אמר ה' אלהים איש גלוליו לכו עבדו וכתוב (שם) את שם קדשי לא תחללו עוד.

יתר על המשמעות הערכית של חילול השם, לפי הבבלי והירושלמי יש בחילול השם גם משמעות הלכתית. כך אבדת גוי מותרת אבל "במקום שיש חילול השם, אפילו אבידתו אסורה"⁹, "כל מקום שיש חלול השם אין חולקים כבוד לרב"¹⁰, "כל המביא את הרבים לידי חילול השם צריך נידוי"¹¹.

זאת ועוד, מדייק הספרא, אדם העומד בפני חילול השם חייב למסור את נפשו (ספרא אמור ח, תחילת ט, ד):

ולא תחללו... ממשמע שנאמר 'ולא תחללו' אמור קדש¹² וכשהוא אומר ונקדשתי - מסור את עצמך¹³ וקדש שמי, יכול ביחידי תלמוד לומר בתוך בני ישראל המרובים.

קידוש השם גדול מחילולו

לאור המשקל הרב מאד שיש לאיסור זה יש לשאול מדוע אומר רבי הושעיה¹⁴ בירושלמי (קידושין ד, א)¹⁵ שמצוות קידוש השם גדולה מחילולו:

ר' אבא בר זימנא בשם ר' הושעיה גדול הוא קידוש השם מחילול השם. בחילול השם כתיב (דברים כא, כג) לא תלין נבלתו על העץ. ובקידוש השם כתיב

9 בבא קמא קיג, ב; ירושלמי בבא קמא ד, ג.

10 ברכות יט, ב; סנהדרין פב, א; שבועות ל, ב.

11 ירושלמי תענית (ג, י), ירושלמי מועד קטן (ג, א).

12 "ממשמע שנאמר ולא תחללו שומע אני. שאמור בזה קדש את שם ה', שאם לא יקדש שמו יתברך הרי הוא מחלל, ולמה אם כן נאמר ונקדשתי" (קרבן אהרן שם).

13 "כלומר שאפילו שיהיה לו שום מכריח לחלול שהוא להעביר על המצוות, מסור עצמך וקדש" (קרבן אהרן שם).

14 רבי אבא בר זימנא הוא אמורא ארץ ישראל בדור הרביעי, תלמידו של רבי זירא. כנראה רבי הושעיה הוא רבי אושעיא (אלף והא מתחלפות), אמורא ארץ ישראל בדור הראשון, תלמיד רבי חייא שערך יחד עימו את הבריתות.

15 מופיע גם בירושלמי סנהדרין ו, ז; ובמדרש במדבר רבא נשא ח, ד.

"מתחלת הקציר עד נתך מים עליהם"¹⁶ מלמד שהיו [שאלו ובניו - מ"א] תלויין [על חומות בית שאן - מ"א]¹⁷ מששה עשר בניסן עד שבעה עשר במרחשון, והיו העוברים והשבים אומרים מה חטאו אלו שנשתנית עליהן מידת הדין. והיו אומרים על שפשטו ידיהן בגרים גרורים.¹⁸ אמרו מה אם אילו שלא נתגיירו לשם שמים ראו היאך תבע הקדוש ברוך הוא את דמן, המתגייר לשם שמים על אחת כמה וכמה. הרבה גירים נתגיירו באותה שעה. הדא הוא דכתיב "ויספר שלמה את כל האנשים הגרים ויעש מהם שבעים אלף נושא סבל ושמונים אלף חוצב בהר" (דברי הימים ב, ב טז-יז).

"שבעבור שלא יתחלל כבוד ה' כתוב לא תלין נבלתו על העץ, וכאן בעבור קידוש ה' שילמדו איך ה' שומר גרים" (מהרז"ו במדבר רבא ה, ד) הותר. ובקרבן העדה (שם) **"בדבר שיש בו קידוש השם וחילול השם כהא דמיייתי בסמוך, לא דחינן מצוה דקידוש השם מפני חילול השם"**.

אמנם מצוות קידוש השם גם היא נוראה במעלתה,¹⁹ אך סברת רוב בני האדם להעדיף 'לא להפסיד' מאשר 'להרוויח'.²⁰ על פי אותו היגיון רוב בני האדם יעדיפו שלא לעבור עבירה מאשר לקיים מצווה, ובוודאי כאשר תוך כדי עשיית המצווה - עובר על עבירה חמורה של חילול השם. על פי סברה זו עדיף היה שלא לעבור על חילול השם מאשר לעבור ולקדש שם שמיים. נברר במאמר זה את דברי רבי הושעיה, מדוע איסור חמור של חילול השם נדחה מפני קידוש השם.

16 שמואל ב כא, ט - י: "וַיִּתְּנֵם בְּיַד הַגְּבָלְעִינִים וַיִּקְיָעֵם בְּהַר לִבְנֵי הַיַּעֲקֹב שִׁבְעֵתָם יָחַד **וְהָמָּה הַמָּתוּ בַיָּמִי קָצִיר בְּרָאשֵׁינִים בְּתַחֲלַת קָצִיר שְׁעָרִים**: וַתִּקַּח רִצְפָּה בַת אִיָּה אֶת הַשִּׁק וַתִּשְׂהוּ לָהּ אֶל הַצֹּר מִתַּחֲלַת קָצִיר **עַד נִתְּן מֵיַם עֲלֵיהֶם מִן הַשָּׁמַיִם** וְלֹא נִתְּנָה עֹף הַשָּׁמַיִם לָנוּחַ עֲלֵיהֶם יוֹמָם וְאֶת חֵיט הַשָּׂדֶה לְלֵלָה:" שמואל א לא, ט - יב.

17 שהרג שאול את נוב עיר הכהנים, שהיו מספיקין לגבעונים, מים ומזון (יבמות עח, ב). לולי הגמרא אפשר היה לומר שחטא שאול שעבר על השבועה שנשבע יהושע לגבעונים (יהושע ט), ונחשב כחילול השם שעבר על השבועה (ויקרא יט, יב): "וְלֹא תִשָּׁבְעוּ בְשֵׁמִי לְשָׂקֵךְ וְחִלַּלְתָּ אֶת שֵׁם אֱלֹהֶיךָ אֲנִי ה'".

19 פסחים נ, א: "הרוגי מלכות אין אדם יכול לעמוד במחיצתן".

20 ראה ויקיפדיה 'תורת הערך' (Prospect theory): תאוריה המתארת התנהגות אנושית בקבלת החלטות תחת תנאי אי-וודאות. התורה פותחה על ידי דניאל כהנמן ועמוס טברסקי ולה שימושים רבים בפסיכולוגיה חברתית ובכלכלה התנהגותית. בעקבות פיתוח התורה הוענק פרס נובל לדניאל כהנמן. אחד מהאלמנטים היסודיים שלה הוא **שבעת קבלת החלטה אנשים שוקלים רווח והפסד בצורה לא סימטרית. לפי התיאוריה, בני אדם נוטנים משקל יותר גדול להפסד מאשר לרווח, ולכן יפחדו יותר להפסיד מאשר לא להרוויח**. מסקנה זו נוגדת תאוריות המבוססות על התנהגות אנושית רציונלית הנובעת ממודלים מתמטיים שבהם להפסד ולרווח ערך ומשקל זהה.

מוטב שתעקר אות אחת מן התורה ויתקדש שם שמים בפרהסיא

גם בבבלי (יבמות עט, א) מופיעים דברים כעין אלו אך במטבע לשון שונה:

ויקח המלך את שני בני רצפה בת איה אשר ילדה לשאול... ואת חמשת בני מיכל בת שאול... ותקח רצפה בת איה את השק ותטהו לה אל הצור מתחלת קציר עד נתך מים עליהם מן השמים ולא נתנה עוף השמים לנוח עליהם יומם וחית השדה לילה.

והא כתיב: לא תלין נבלתו על העץ!

אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק: **מוטב שתעקר אות אחת מן התורה ויתקדש שם שמים בפרהסיא**, שהיו עוברים ושבים אומרים: מה טיבן של אלו? הללו בני מלכים הם, ומה עשו? פשוט ידיהם בגרים גרורים, אמרו: אין לך אומה שראויה להדבק בה כזו, ומה בני מלכים כך, בני הדיוטות על אחת כמה וכמה! ומה גרים גרורים כך, ישראל על אחת כמה וכמה! מיד נתוספו על ישראל מאה וחמשים אלף.

כל הראשונים על הבבלי מסבירים שמוטב שתעקר אות אחת לשעה ולזמן קצוב ולא יתחלל שם שמים בפרהסיא²¹ - ואפשר לעקור משום עת לעשות לה' הפרו תורתך,²² או משום דהוי דין מלך.²³ לעומת הבבלי, אמירתו של רבי הושעיה בירושלמי היא כללית ועקרונית: גדול קידוש השם מחילול השם.

21 חדושי הריטב"א (שם): "ומהדרינן מוטב שתעקר אות אחת מן התורה ואל יתחלל שם שמים בפרהסיא. פירוש **שכל הוראת שעה ולמגדר מילתא שרי** ובית דין מכין ועונשין שלא מן התורה, ואין זו עקירה ממש אלא שתעקר לפי ראות בני אדם קאמר"; בית הבחירה למאירי (שם): "אף על פי שלא ניתנה רשות לעקור דבר מן התורה אפילו באצבע קטנה **מכל מקום להוראת שעה מותר** הרי שדוד בשעת המגפה התיר שבעה בני שאול לגבעונים להסיר המגפה", וכן כותב המהר"ל בחידושי אגדות במקום. וכן פוסק הרמב"ם ממרים פרק ב, ד: "ויש לבית דין לעקור אף דברים אלו לפי שעה... שאפילו דברי תורה יש לכל בית דין לעקרו הוראת שעה".

22 ראה גיליוני הש"ס במקום, על פי תמורה יד, ב: "כתוב אחד אומר כתוב לך את הדברים האלה, וכתוב אחד אומר כי על פי הדברים האלה, לומר לך דברים שעל פה - אי אתה רשאי לאומרן בכתב, ושכתב - אי אתה רשאי לאומרן על פה. ותנא דבי רבי ישמעאל: כתוב לך את הדברים האלה - אלה אתה כותב, אבל אין אתה כותב הלכות... ודרשי הכי: עת לעשות לה' הפרו תורתך, אמרי: מוטב תיעקר תורה, ואל תשתכח תורה מישראל".

23 רמב"ם מלכים ג, י: "יש למלך רשות להרוג ולתקן העולם כפי מה שהשעה צריכה". עיין שם אבן האזל האומר שגמרא זו היא מקורו, וכן בדבר יעקב ליבמות עט, א.

הגדרת חילול השם וקידוש השם

מצאנו בתנ"ך, בספרות חז"ל וההלכה חמישה הגדרות לחילול השם. שלושה מביא הרמב"ם (ספר המצוות, לאוין סג):

שהזהירנו מחלול השם... והוא אמרו יתעלה (אמור כב) ולא תחללו את שם קדשי. **והעון הזה ייחלק לשלשה חלקים...**

החלק האחד הכולל, שכל מי שבקשו ממנו לעבור על דבר מן המצוות בשעת השמד והיה האונס מתכוין להעביר בין מצוות קלות בין מצוות חמורות, או מי שיבוקש ממנו שיעבור על עבודה זרה או גילוי עריות או שפיכות דמים ואפילו שלא בשעת השמד, **הנה הוא חייב להתיר נפשו וייהרג ואל יעבור... ואם עבר ולא נהרג כבר חלל את השם ועבר על לאו זה.**²⁴ ואם היה זה ברבים כלומר בעשרה מישראל כבר חלל את השם ברבים ועבר על אמרו יתעלה ולא תחללו את שם קדשי, וחטאו גדול מאד. אבל אינו לוקה מפני שהוא אנוס... **והחלק השני... שיעשה אדם עבירה אין תאוה בה ולא הנאה אבל יכוין בפעולתו המרד ופריקת עול מלכות שמים**²⁵ הנה זה גם כן מחלל שם שמים ולוקה. ולפיכך אמר (קדושים יט) ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם אלהיך כי זה מכוין להכעיס בזה הענין ואין הנאה גשמית בזה.

והחלק המיוחד הוא **שיעשה האדם ידוע במעלה והטוב, פעולה אחת תיראה בעיני ההמון שהוא עבירה** ושאינ דמיון הפועל ההוא ראוי לנכבד כמוהו לעשות **אף על פי שיהיה הפועל מותר הנה הוא חלל את השם.**²⁶ והוא אמרם (יומא פו, א) היכי דמי חלול השם כגון אנא דשקילנא בשרא מבי טבחא ולא יהיבנא דמי לאלתר רבי פלוני אמר כגון אנא דמסגינא ארבע אמות בלא תורה ובלא תפלין.

24 סנהדרין עד, א; פסחים נג, ב; ספרא אחרי מות ת, יג, יד; וכן שם ט, ד - ה; וכן במשנה תורה לרמב"ם, יסודי התורה ה, ד.

25 וכן במשנה תורה לרמב"ם (יסודי התורה ה, י): "כל העובר מדעתו בלא אונס על אחת מכל מצוות האמורות בתורה בשאט בנפש להכעיס הרי זה מחלל את השם... ואם עבר בעשרה מישראל הרי זה חילל את השם ברבים". וכן כותב הרמב"ם באגרת השמד.

26 יומא פו, א. וכן במשנה תורה לרמב"ם יסודי התורה ה, יא. כך גם כותב הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה ג, י: "כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה הרי זה חלל את השם ובזה את התורה וכבה מאור הדת". מסתבר שחילל השם בגלל הפער בין המצופה ממנו לבין התנהגותו. וכן מאריך באגרת השמד. חילול השם הזה נכון גם ביחס לגוי, כדוגמת הרמב"ם (מלכים ו, ה) "והואיל ובטעות נשבעו להן [ישראל לגבעונים - מ"א] בדין היה שיהרגו על שהטעום **לולי חלול השם**". יש לציין שהסמ"ג (לאווין ב) מביא בהגדרת חילול השם רק אופן זה של חילול השם.

סוג רביעי של חילול השם אינו איסור לאו המוטל על האדם, אלא מצב התלוי בידי הבורא. כאשר עם ישראל בגלות, במצב נחות או כאשר פורענות באה עליהם.²⁷ היות והגויים מצפים מעם ה' להיות 'סיפור הצלחה' ולא כן הוא, הרי זה חילול שם שמים, ככתוב מפורשות ביחזקאל (פרק לו, כ):

וַיָּבֹאוּ אֶל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר בָּאוּ שָׁם וַיְחַלְּלוּ אֶת שֵׁם קְדֹשִׁי,
בְּאֵמֹר לָהֶם עִם ה' אֱלֹהֵי וַמְאָרְצוּ יִצְאוּ.

דברים כעין אלו נאמרו פעמים רבות בתנ"ך.²⁸ אמנם הגמרא (יומא פו, א) לומדת מפסוק זה על התנהגות האדם הפרטי (וכסוג השלישי של חילול השם לעיל):

מי שקורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ואין משאו ומתנו באמונה, ואין דבורו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו - אוי לו לפלוני שלמד תורה, אוי לו לאביו שלמדו תורה, אוי לו לרבו שלמדו תורה, פלוני שלמד תורה - ראו כמה מקולקלין מעשיו וכמה מכווערין דרכיו! **ועליו הכתוב אומר באמר להם עם ה' אלה ומארצו יצאו.**

אבל רבים מהראשונים והאחרונים לומדים מפסוק זה אב טיפוס לחילול השם כללי, כאשר עם ישראל - עם ה' במצב נחות, וכדברי הרד"ק (יחזקאל פרק לו, כ):

ויחללו את שם קדשי באמור להם עם ה' אלה ומארצו יצאו - **זהו חלול השם יתברך, שאומרים העמים על ישראל עם ה' אלה כבר נקראו עם ה' אלה ויצאו מארצו והניחם בגלות זה כמה**, והנה כאילו הם מחללים אותו בהמשך גלותם זה כמה בעונותיהם. והגויים אומרים מבילתי יכולת ה' להוציאם יאמרו איך בחר בהם ואחר כך נאצם והשליכם מעל פניו.

27 כדוגמת ויקרא י, ג: "בְּקִרְבֵי אֶקְדֹּשׁ וְעַל פְּנֵי כָל הָעָם אֶכְבֹּד", וברש"י ואבן עזרא שם; במדבר כ, יג: "הִנֵּה מִי מְרִיבָה אֲשֶׁר רָבוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת ה' וַיִּקְדֹּשׁ בָּם" וברש"י שם "שכשהקב"ה עושה דין במקודשיו הוא יראוי ומתקדש על הבריות"; ויקרא רבה, כב, ה - ו: "עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות והעבודה בבכורות ומשהוקם המשכן נאסרו הבמות והעבודה בכהנים, והיו ישראל נוהגין באיסור הבמה במדבר והיו פורעניות באות עליהם והיו אומות העולם אומרין עובדין לשמו והוא הורגן". ראה ירושלמי תענית ג, ג, ביקורת שמעון בן שטח על חוני המעגל: "שאיילו נגזרו גזירה כשם שנגזרה בימי אליהו, לא נמצאתה מביא את הרבים לידי חילול השם? שכל המביא את הרבים לידי חילול השם צריך נידוי", כלומר מניעת קידוש השם כתוצאה מהבאת פורענות (בצורת) לחוטאים, נחשבת כחילול השם.

28 כדוגמת תהלים עט, ט: "עֲזָרְנוּ אֱלֹהֵי יִשְׁעֵנוּ עַל דָּבָר כְּבוֹד שְׁמֶךָ וְהִצִּילְנוּ וְכַפֵּר עַל חַטֹּאתֵינוּ לְמַעַן שְׁמֶךָ", וכהסבר הרד"ק שם: "עזרנו אלהי ישענו על דבר כבוד שמך, שהוא מחולל בגוים, ואחר שתעזרנו יהיה מכוּבד" (וכהאי גוונא רש"י ומצודות), ועוד רבים.

כך מצינו בספרות התנאים במקומות רבים, כדוגמת הספרי (האזינו שכת, לה):

יקומו ויעזרו אתכם אין כתיב כאן אלא 'יקומו ויעזרכם', רבי נחמיה אומר זה טיטוס הרשע בן אשתו של אספסיינוס שנכנס לבית קדש הקדשים וגדר שתי פרכות בסייף ואמר אם אלוה הוא יבוא וימחה... יקומו ויעזרכם יה עליכם סתרה, על הכל הקדוש ברוך הוא מוחל, על חילול השם פורע מיד.

כלומר מעשה טיטוס הוגדר כ'חילול השם' היות והגויים יאמרו "מבלתי יכולת ה'..."²⁹.

ראשונים ואחרונים רבים מביאים דברים כעין אלו.³⁰ חילול השם הזה אינו רק ביחס לכלל האומה: גם כאשר יהודי בודד נרצח על ידי גוי מהווה הדבר חילול השם.³¹

סוג נוסף של חילול השם (סוג ה') הוא כאשר עם ישראל אינו מקיים את מצוות התורה; ולהפך כשעם ישראל מקיים את מצוות התורה הרי הוא מקדש שם שמים (ויקרא כב, לא-לב):

וְשִׁמְרֶתֶם מִצְוֹתַי וְעִשִּׂיתֶם אֹתָם אֲנִי ה'.

וְלֹא תַחֲלִלוּ אֶת שְׁמִי קְדוֹשִׁי, וְנִקְדַּשְׁתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה' מְקַדְּשֵׁכֶם.

אמנם האבן עזרא והמשך חכמה (שם) מסבירים שמדובר רק על הכהנים ומצוות הכהונה, והנצי"ב (שם) מסביר שמדובר על מצוות התפילה במועדים, אבל פשט הפסוק מדבר על קיום כל מצוות התורה, וכדברי המכילתא דרבי ישמעאל (בשלה, מסכתא דשירה, ג):

אלהי אבי וארוממנהו, ר' שמעון בן אלעזר אומר כשישראל עושין רצונו של מקום אז מתגדל שמו בעולם... ובזמן שאינן עושין רצונו כביכול שמו מתחלל בעולם...

חז"ל משתמשים בביטוי 'חילול השם' גם כאשר אדם פועל נגד כוונת ה' בעולם, גם אם אינו עובר על תרי"ג מצוות וגם כאשר פועל לטובת בני האדם, כחוני המעגל בירושלמי (תענית ג, י):

29 במדבר יד, טז; דברים ט, כח.

30 תוספות יומא פו, א ד"ה 'אביי אמר' ומהרש"א שם; ה'צידה לדרך' (שמות ב, יד) "שהיה נראה בעיני משה שהדבר חילול השם יש בו, על דרך שנאמר (יחזקאל לו, כ) באמור להם עם ה' אלה ומאמצו יצאו וכן נאמר (שם כ, ט) ואעש למען שמי וגו', שמע מיניה שיש חילול ה' בדבר כי יאמרו המצריים ידם רמה ולא ה' פעל זאת (על פי דברים לב, כז), אך כשראה משה שיש ביניהן דלטורין שמסרוהו ביד פרעה אז ראה שאין חילול השם בדבר העינוי".

31 צל"ח פסחים (נג, ב).

מתני' שלח לו שמעון בן שטח ואמר לו צריך אתה לנדוי אבל מה אעשה לך ואתה מתחטא לפני המקום כבן שהוא מתחטא לאביו ועושה לו רצונו... גמ' **שאלו נגזרו גזירה כשם שנגזרה בימי אליהו, לא נמצאתה מביא את הרבים לידי חילול השם?** שכל המביא את הרבים לידי חילול השם צריך נידוי.

הגדרת 'קידוש השם' היא הפוכה מחילולו,³² וכשם שיש חמשה סוגי חילול יש חמישה סוגי 'קידוש השם':

סוג א' (יסודי התורה ה, ד):

כל מי שנאמר בו יעבור ואל יהרג ונהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו, **וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ונהרג ולא עבר הרי זה קידש את השם**, ואם היה בעשרה מישראל הרי זה קידש את השם ברבים.

סוג ב' (יסודי התורה ה, ז):

כל העובר מדעתו בלא אונס על אחת מכל מצות האמורות בתורה בשאט בנפש להכעיס הרי זה מחלל את השם... **וכן כל הפורש מעבירה או עשה מצוה לא מפני דבר בעולם לא פחד ולא יראה ולא לבקש כבוד אלא מפני הבורא ברוך הוא** כמניעת יוסף הצדיק עצמו מאשת רבו **הרי זה מקדש את השם**.

סוג ג' (יסודי התורה ה, יא):

ויש דברים אחרים שהן בכלל חילול השם, והוא שיעשה אותם אדם גדול בתורה ומפורסם בחסידות דברים שהבריות מרננים אחריו בשבילם, ואף על פי שאינן עבירות הרי זה חילל את השם... וכן אם דקדק החכם על עצמו והיה דבורו בנחת עם הבריות ודעתו מעורבת עמהם ומקבלם בסבר פנים יפות ונעלב מהם ואינו עולבם, מכבד להן ואפילו למקילין לו, ונושא ונותן באמונה, ולא ירבה באריחות עמי הארץ וישיבתן, ולא יראה תמיד אלא עוסק בתורה עטוף בציצית מוכתר בתפילין ועושה בכל מעשיו לפני משורת הדין... עד שימצאו הכל מקלסין אותו ואוהבים אותו ומתאווים למעשיו **הרי זה קידש את השם**.

סוג ד' של 'קידוש השם' הוא כאשר מגלה הקב"ה כוחו בעולם על ידי ניסים,³³ לצורך

32 לשון הרמב"ם באגרת השמד.

33 מכילתא דרבי ישמעאל בשלח, מסכתא דויהי, ה: "אמרו לו רבי למדנו באי זו זכות זכה יהודה למלכות? אמר להם כשמעמדו שבטיים על הים זה אומר איני יורד תחלה וזה אומר איני יורד תחלה..."

נקמה בגויים או פורענות בחוטאים, מופיע במקומות רבים בתנ"ך ובראשונים.³⁴

היות והתלמוד ומדרשי ההלכה (וכך הראשונים והפוסקים) לא חילקו בדבריהם על איזה סוג 'חילול השם' דיברו בחומרת הלאו, מסתבר שכללו את כל הסוגים באותה חומרה.³⁵

אמירה הלכתית, מטעם עשה שדוחה לא תעשה

הרב ישכר תמ"ר³⁶ בספרו 'עלי תמ"ר' על הירושלמי בקידושין (ד, א) מסביר שקידוש השם גדול מחילולו על פי הכלל שעשה דוחה לא תעשה:

גדול הוא קידוש השם מחילול השם. **פירוש שאם במעשה אחד יש קידוש השם וחילול השם, דוחה מצות קידוש השם את האיסור חילול השם.** כמו כן, שצות קידוש השם על ידי תלייתם זמן רב דחה את האיסור חילול השם של לא תלין נבלתו על העץ, כמו שפירש לנכון הפני משה. ומכאן יש ללמוד בכל מקום כיצא בזה שמצות קידוש השם דוחה את האיסור של חילול השם. **ולכאורה נראה דטעמא הוא שהרי קידוש השם הוא מצות עשה וחילול השם הוא מצות לא תעשה.** כמו שכתב ברמב"ם בפרק ה' מהלכות יסודי התורה, **ועשה דחי לא תעשה.**

אכן רוב מוני המצוות הזכירו את הלאו של חילול השם³⁷ וגם את מצוות קידוש השם

קפץ נחשון בן עמינדב ושבתו אחריו לתוך גלי הים לפיכך זכה למלכות... אמר להם הקדוש ברוך הוא **מי שקדש שמי על הים** יבא וימשול על ישראל", וכן בתוספתא ברכות ד, טז. כלומר נחשון שהיווה את הגורם לקריעת ים סוף נחשב כקידש שם שמים. וכן ספרא אחרי מות ח, יג, יד: "ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי, אם מקדישים אתם את שמי אף אני אקדש את שמי על ידיכם, שכשם שעשו חנניה מישאל ועזריה..."

34 כדוגמת יחזקאל כח, כב: "וְאָמַרְתָּ פֶּה אֲמַר אֲדֹנָי ה' הִנְנִי עֹלֵיךָ צִידוֹן וְנִקְבְּדֹתִי בְּתוֹכְךָ וַיִּדְעוּ כִּי אֲנִי ה' בַּעֲשׂוֹתֵי כָּה שְׂפָטִים וְנִקְבְּדֹתֵי כָּה [הכוונה על ידה - מ"א]; יחזקאל לח, טז: "וְעֵלִיתָ עַל עַמִּי יִשְׂרָאֵל כְּעָנֵן לְכִסּוֹת הָאָרֶץ בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים תִּהְיֶה וְהִבְאוֹתֶיךָ עַל אֶרְצִי לְמַעַן יִדְעַת הַגּוֹיִם אֹתִי בְּהִקְדָּשֵׁי כָּה [הכוונה על ידו - מ"א] לְעֵינֵיהֶם גּוֹי"; יחזקאל לו, כג: "וְקִדְשֹׁתֵי אֶת שְׁמִי הַגָּדוֹל הַמְחַלֵּל בְּגוֹיִם אֲשֶׁר חָלְלָתֶם בְּתוֹכָם וַיִּדְעוּ הַגּוֹיִם כִּי אֲנִי ה' נְאֻם אֲ-דֹנָי ה' בְּהִקְדָּשֵׁי כָּכֶם לְעֵינֵיהֶם" (ובפרשנים שם); יחזקאל לט, ז; כה-ז, וכדברי המצודות (שם כז): "ונקדשתי במ - בהתשועה שאעשה להם אהיה מקודש לעיני הבבלים כי לא יחללו עוד שמי לומר מבלי יכולת לא הושיעם", ועוד רבים.

35 וכן כותב מפורשות העלי תמ"ר, ירושלמי קידושין שם (המובא להלן).

36 1896-1982. נולד בפולין, למד בישיבות בפולין ובגליציה, וכשפרצה מלחמת העולם הראשונה עבר לגרמניה ולאנגליה ושימש שם רב בכמה קהילות. החל משנת 1933 שימש כרב בתל אביב.

37 ספר המצוות לרמב"ם, מצוות לא תעשה סג: "שהזהירנו מחילול השם. והוא הפך קדוש השם"; ספר היראים שם: "ולא תחללו את שם קדשי. את ה' אלהיך תירא ותעבדו ותן כבוד לשמו ושומר מחללו

במניין התרי"ג.³⁸ הרס"ג מונה במניין המצוות את הלאו של חילול השם אך לא מזכיר בכלל העשין את מצוות קידוש השם, על פי שיטתו דכל מצוה שיש בה לא תעשה ועשה אינו מונה אלא אחד מהן.³⁹

הרב ישכר תמך פוסק על פי זה הלכה למעשה:

ועיין ברמב"ם שם הלכה י"א, שבכלל חילול השם הוא כשיעשה אדם גדול בתורה ומפורסם בחסידות דברים שהבריות מרננים אחריו בשבילם כגון שירבה בשחוק או באכילה ובשתיה אצל עמי הארץ וביניהן, או שדיבורו אינו בנחת עם הבריות ואינו מקבלן בסבר פנים יפות אלא בקטטה וכעס וכו' עיין שם. **ונראה על פי האמור שאם על ידי האכילה ושתייה ושחוק עם עם הארץ יצא מזה קידוש השם, אף שהמעשה הוא חילול השם, דוחה מצות קידוש השם את איסור החילול השם, וכן כשדיבורו בכעס עם הבריות למטרה שיוצא מזה קידוש השם, אף שהדיבור בכעס הוא חילול השם, דוחה מצוות עשה קידוש השם את האיסור דחילול השם.**

פוסקים נוספים הביאו טעם זה כסניף להלכה.⁴⁰

דכתיב בפרשת אמור אל הכהנים ולא תחללו את שם קדשי... ואף על פי שלא נאמר עליו אלא לאו, מצינו עונשו מרובה יותר משאר עבירות; "סמ"ג לאוין ב; סמ"ק פה; ספר החינוך רצה: "שלא לעשות דבר שיתחלל בו שם שמים בין בני אדם"; מגדל דוד לרב דוד כוכבי מפרובאנס (במאה ה-14-13) לא תעשה סג; ספר חרדים לא תעשה ה, קא. יש לציין שהרב יוסף ג'יקטיליא בספרו 'כללי המצוות' הזכיר את העבירה החמורה שבחילול השם אך לא מנה אותה בכלל התרי"ג.

38 ספר המצוות לרמב"ם עשין ט: "המצוה התשיעית היא שצונו לקדש השם והוא אמרו (אמור כב) ונקדשתי בתוך בני ישראל. וענין זאת המצוה אשר אנחנו מצוויים לפרסם האמונה הזאת האמתית בעולם ושלא נפחד בהיזק שום מזיק"; יראים תג, סמ"ק מד, חינוך רצו; מגדל דוד יא.

39 ביאור על ספר המצוות לרס"ג (הרב פערלא) לאוין לג: **"אבל רבינו הגאון ז"ל לא מנה אלא הלאו דולא תחללו. ולא מנה העשה דונקדשתי במנין העשין.** אף על גב דבאזהרותיו (בדבור אנכי) מנה עשה דקידוש השם (ובדבור לא תשא) חזר ומנה גם לאו דלא תחללו עיין שם. ואמנם כבר עמדנו על זה לעיל (ריש מנין העשין). וביארנו דגם בזה רבינו הגאון ז"ל לטעמיה אזיל, **דכל מצוה שיש בה לא תעשה ועשה אינו מונה אלא אחד מהן.** ואם אחד מהן כולל יותר מהשני דרכו למנות אותו שכולל יותר בלבד. וכאן הלאו הוא שכולל יותר מהעשה. כמו שביארנו שם. ולכן מנה רק את הלאו בלבד. וחזר בו מדבריו שבאזהרותיו שם. וגם נתבאר שם אצלנו מה שלא מנה מצות עשה דאהבת השם גם כן מהאי טעמא עיין שם".

40 ראה הרב יהודה שביב, 'הנאהבים בחייהם! - ובמותם?' (קבורת חייל גוי בסמוך ליהודי או צדיק), תחומין יד, תשנ"ד, עמ' 319-330. הוא מביא הירושלמי כסניף להקל (פרק יא).

סברת הכלל עשה דוחה לא תעשה

חז"ל לומדים כלל זה מסמיכות מצוות ציצית לאיסור כלאים, שמצוות העשה של הציצית דוחה את הלא תעשה של הכלאיים (יבמות ג, ב - ד, א).⁴¹

כמה סברות נאמרו בראשונים ובאחרונים להסביר כלל זה. דעת הרמב"ן שעשה דוחה לא תעשה משום שמצוות עשה חשובה וגדולה מאיסור הלאו, שאהבת ה' גדולה מיראתו.⁴² ה'יד מלאכי⁴³ דוחה בחריפות את סברת הרמב"ן, שהרי מצאנו במקומות רבים שאיסור הלאו חמור יותר ממצוות עשה.⁴⁴ סברה שונה מביא הרב ניסים גאון⁴⁵ שאיסור הלאו ניתן בתנאי שאין במעשה מצווה. כאשר יש במעשה מצווה -

41 הבבלי צועד בדרכו של רבי יונה בירושלמי, אך דעת רבי יוסה שמצוות עשה אינה דוחה מצוות לא תעשה אלא אם כן כתובה בצידה - ירושלמי נדרים ג, ט וכן ירושלמי חלה ב, א: "על דעתיה דר' יונה דאמר מצוות עשה דוחה את מצוות לא תעשה אך על פי שאינה כתובה בצידה ניחא. על דעתיה דר' יוסה דאמר אין מצוות עשה דוחה למצוות לא תעשה אלא אם כן היתה כתובה בצידה. מכיין דכתיב בשר ערלתו כמי שהיא כתובה בצידה". סברת רבי יוסה כסברת הספרי, שכאשר התורה כותבת באותו פסוק לאו ועשה המתנגשים באופן קבוע, ברור שכוננת התורה שה'עשה' דוחה את ה'לאו' - ספרי דברים כי תצא רלב, יב: "לא תלבש שעטנז גדילים תעשה לך, שניהם נאמרו בדבור אחד, זכור ושמור שניהם נאמרו בדבור אחד, (שמות לא, יד) מחלליה מות יומת (במדבר כח, ט) וביום השבת שני כבשים בני שנה שניהם נאמרו בדבור אחד, (ויקרא יח, טז) ערות אשת אחיך לא תגלה (דברים כח, ה) יבמה יבא עליה שניהם נאמרו בדבור אחד, (במדבר לו, ח) וכל בת יורשת נחלה (שם ט) ולא תסוב נחלה ממטה אל מטה שניהם נאמרו בדבור אחד מה שאי אפשר לבשר ודם לומר שני דברים כאחת שנאמר אחת דבר אלהים שתיים זו שמענו".

42 רמב"ן שמות כ, ח: "כי מדת זכור רמזו במצוות עשה, והוא היוצא ממדת האהבה והוא למדת הרחמים, כי העושה מצוות אדוניו אהוב לו ואדוניו מרחם עליו, ומדת שמור במצוות לא תעשה, והוא למדת הדין היוצא ממדת היראה, כי הנשמר מעשות דבר הרע בעיני אדוניו ירא אותו, **ולכן מצוות עשה גדולה ממצוות לא תעשה, כמו שהאהבה גדולה מהיראה, כי המקיים ועושה בגופו ובמומו רצון אדוניו הוא גדול מהנשמר מעשות הרע בעיניו, ולכן אמרו דאית עשה ודחי לא תעשה**, ומפני זה יהיה העונש במצוות לא תעשה גדול ועושיין בו דין כגון מלקות ומיתה, ואין עושיין בו דין במצוות עשה כלל אלא במורדין, כמו לולב וציצית איני עושה, סוכה איני עושה, שסנהדרין היו מכיין אותו עד שיקבל עליו לעשות או עד שתצא נפשו".

43 יד מלאכי, כללי העין, תקטו: "**עשה הוא קל מלא תעשה**, כן מוכח בהדיא... ולפי זה פליאה דעת ממני איך כתב הרמב"ן בפרשת יתרו גבי זכור ושמור, שמצוות עשה גדולה ממצוות לא תעשה, ולכך אמרו אתי עשה ודחי את לא תעשה... והוא פלא, דהא תלמוד ערוך הוא בידינו דאף דלא תעשה חמור מהעשה, אתי עשה ודחי ליה".

44 ראה יבמות ז, א מפורש. וכמו כן לקיים עשה יכול (לא חייב!) להוציא עד חומש מנכסיו (במקור לעניין צדקה, רמב"ם מתנות עניים ז, ה; טור ושולחן ערוך יו"ד רמט, א). וכן לשאר מצוות עשה אחרות, או"ח תרנו, וראה שם באור הלכה. ושם ברמ"א: "ודוקא מצוות עשה, אבל לא תעשה יתן [חובה - מ"א] כל ממונו קודם שיעבור (הרשב"א וראב"ד)", וכהסבר המשנה ברורה שם ט: "דבטול עשה הוא במניעה מלקיים ואינו עושה שום מעשה נגד רצון השם יתברך מה שאין כן בלא תעשה אם יעבור".

45 הרב ניסים ב"ר יעקב (כונה רב ניסים גאון), קירואן (טוניס של היום), חברו וכן מקומו של רבנו חננאל, 1062-990 לערך.

אין כלל איסור לאו.⁴⁶ על פי דבריו מסביר הרב אלחנן וסרמן (קובץ הערות ז, א) שבסברה פשוטה לא היה העשה דוחה איסור לא תעשה, אלא גזירת הכתוב הוא. החזקוני מביא טעם אחר, שעשה דוחה לא תעשה משום שבכל עשה יש גם לאו, וממילא אין זה עשה מול לאו, אלא עשה ולא מול לאו.⁴⁷ טעמים נוספים הובאו באחרונים.⁴⁸ בין הסברות השונות יש נפקא מינות.⁴⁹

46 רב ניסים גאון על מסכת שבת קלג, א: "שבעת שאירע חיוב מצות עשה נדחה האזהרה שהיא לא תעשה ונקיים הציזיו שהוא עשה ותבוא מצות עשה ותדחה לא תעשה כי האזהרה של לאו על זה התנאי נאמרה. ובזה הפירוש שפירשנו יסיר מלבך ספק גדול שמסתפקין בו בני אדם ושואלין עליו והוא שאומרים, מאחר שאנו יודעין שאזהרת לאו קשה מציווי עשה, היאך יבא עשה וידחה האזהרה של לאו שהיא חמורה ממנו ומדרך הידוע שהחמור דוחה הקל... והתשובה הוא מה שהקדמנו שהאזהרה של לאו כן נאמרה מיוחדת וכי הציזיו של עשה תנאי הוא בה. וכן אמרו רז"ל (ספרי תצא) מחלליה מות יומת וביום השבת שני כבשים בני שנה שניהן בדיבור אחד נאמרו, ערות אשת אחיך ויבמה יבוא עליה שניהן בדיבור אחד נאמרו - מה שאי אפשר לבשר ודם לומר שנא' אחת דיבר אלהים שתיים זו שמענו, הבן דבר זה ושמור אותו כי הוא ספק [=יסוד - מ"א] גדול והרי גלינו אותו. ומזה העיקר אמרו רז"ל בתלמוד כל מקום שאתה מוצא עשה לא תעשה אם אתה יכול לקיים את שניהם מוטב ואם לאו יבא עשה וידחה לא תעשה".

47 שמואל כג, יג: "וּבְכָל אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֲלֵיכֶם תִּשְׁמְרוּ"; ובחזקוני שם: "תשמרו ... דבר אחר אזהרה לכל מצות עשה כמו שפרש רש"י. מכאן אמרו בכל התלמוד עשה דוחה לא תעשה שהרי בכלל עשה יש לא תעשה עמו, דתשמרו הוי לא תעשה... א"כ כל מצות עשה ישנן בכלל לא תעשה כדאמרין כל מקום שנאמר בו השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה, והיכן ימצא עשה לבדו בלא לאו?".

48 למשל הרב יוסף ענגיל, על פנים לתורה, לו: "על פי מה שכתב חכם אחד בטעמא דעשה דוחה לא תעשה דהוא משום דאין האדם מתכוון לעבור על רצונו יתברך, אדרבא עובר רק לקיים המצוה, ועל כרחך מכוח קולא דהעדר הכוונה לעבור, על כרחך שפיר הלאו נדחה מפני העשה. ושזהו טעם אומרם ביבמות ז, א דאין עשה דוחה לא תעשה שיש בו כרת, שזה בדבר שחייבין על זדונו כרת הרי חייבין על שגגתו חטאת, ואם כן כיון שגילתה לנו תורה דגם שוגג צריך כפרה וחטאת אם כן חזינן דבלא תעשה דכרת, גם בהעדר הכוונה חשיבא עבירה. ואם כן שפיר אינה נדחית מפני עשה. ולא דמי ללא תעשה גרידא דיש בו קולא מפני העדר הכוונה". לדבריו העדר כוונה לעבור על איסור לאו, בוטר מאיסור. וצריך עיון שלפי זה אפשר שהעובר על לאו רגיל, ללא כוונה לעשות עבירה, אינו חייב כפרה ואינו עובר איסור. וכהאי גוונא צריך עיון שהרי עשה דוחה לא תעשה באותה פעולה, אולם לפי זה גם אם עבר על הלאו כהכשר מצווה, ידחה העשה את הלאו, ולא כך מצאנו. אפשר להסביר זאת על פי מאמרו של הרב יובל שרלו, 'דמותה של ההלכה הנבואית - תשתית עיונית להתחדשות ההלכה', המסביר שבתקופת ההלכה הנבואית היה משקל רב לטוהר הכוונה והמשמעות הפנימית שהאדם העניק לפעולת המצווה. ביטולה של הנבואה, אל מול התגברות הפעילות ההלכתית גרמה להסתת המשקל לפעולה המעשית של המצווה. ראה גם הרב סולוביצ'יק, שיעורים לזכר אבא מארי חלק א עמ' רלד: "הלכה זו אינה מבטאת כי מותר לעבור על לא תעשה כדי לקיים מצוה. דין כזה לא יתכן שהרי עבירה על לאו ודאי חמורה מביטול עשה... יסוד ההלכה הוא כי פעולה מסוימת המהווה חפצא של מעשה מצוה ומעשה עבירה נקבעת כפעולת מצוה וחלולת העבירה נפקעת ממנה".

49 למשל האם הלאו דחוי, כלומר שהלא תעשה נשאר ורק העשה עדיף ממנו, או שהותר, כלומר שהלא תעשה לא נאמר כלל במקרה שיש גם עשה. לשיטת רבנו ניסים גאון, קובץ הערות והפני

הקשיים בסברת ה'עלי תמר'

אין חולק על כלל זה, אך דברי ה'עלי תמר' צריכים עיון.

הכלל של 'עשה דוחה לא תעשה' שייך בסוג א' וג' של חילול או קידוש השם: כלומר עשה של קידוש השם על ידי מסירות נפש (סוג א') דוחה לאו של חילול השם; קידוש השם דוחה התנהגות שנראית כחילול השם (סוג ג'). אך לא שייך לומר שעשה של קידוש השם ידחה חילול השם שנוצר כאשר עובר על עבירה במזיד, בשאט נפש, כדי למרוד בבוראו (סוג ב'), שהרי אם עובר עבירה כדי לקדש שם שמים - אינו עושה זאת כדי לפרוק עול! להפך, הוא עובר על העבירה 'לשם שמים'.

גם סוגים ד'-ה' אינם מוסברים על ידי הכלל 'עשה דוחה לא תעשה', שמדובר **במצב** (גלות, פורענות, נחיתות ישראל או כשאננם עושים את רצון ה') **ולא בפעולה**, ואילו הכלל ההלכתי חל רק כאשר אדם עושה מעשה שיש בו משמעויות סותרות (חילול וקידוש השם).

זאת ועוד, יש לחקור האם חילול השם וקידוש השם אלו מצוות התלויות בפעולה או בתוצאה: האם איסור חילול השם הוא **מפני הרואים**, אך אם יעשה האדם מעשה לא ראוי בצינעא (סוגים א'-ג') אינו עובר על חילול השם,⁵⁰ או שגם אז עובר.

בכמה מקומות מצינו שחילול השם הוא לכאורה תלוי פעולה ולא 'מפני הרואים', כגון (אבות ד, ד):

רבי יוחנן בן ברוקא אומר **כל המחלל שם שמים בסתר** נפרעין ממנו בגלוי.

וכן (תוספתא סוטה ו, ד):

דרש ר' עקיבא... **שמחלל שם שמים בסתר** מחסכין עליו, בגלוי נפרעין ממנו [= מיידית - מ"א], [זה] שבסתר חיסך עליו המקום. ר' שמעון בן אלעזר אומר אף [זו] שבסתר לא חיסך עליו המקום.

אם יש 'חילול השם בסתר' פירושו שאינו תלוי ברואים. אמנם בעל תוספות יום טוב (אבות ד, ד) מקשה בדיוק בעניין זה, שהרי כל מהותו של חילול השם הוא מפני הרואים:

יהושע (ברכות כ, א ד"ה וליגמר) הותר הלאו. לרמב"ן משמע שדחוי הלאו. עיין בקהילות יעקב (יבמות א) שתלוי במחלוקת אמוראים, וכותב שלהלכה דחוייה. ראה הרב נעם פיינטוך, 'על מה ולמה בדין עשה דוחה לא תעשה', מישרים ב, תשס"ג, המסביר את דברי הרב סולוביצי'ק.

50 סוגים ד - ה בוודאי תלויי תוצאה הם (מפני הרואים), אך בסוגים א - ג יש לדון.

כל המחלל שם שמים בסתר. ואם תאמר והרי פירש הר"ב במשנה ח' פרק בתרא דימא דחלול השם הוא חוטא ומחטיא. **וכתבתי שם דהיינו החוטא ואחרים למדין ממנו**⁵¹ וכן כתב הרב ברטנורא במשנה ט' פרק ה' דלקמן **אם כן לא משכחת לה בסתר!**

ויש לומר כמו שכתב בדרך חיים דהא דקאמר בסתר לאו למימרא שהוא בסתר. רק שאין הרבה יודעים מזה וכו'. עוד פי' כגון עשרה תלמידי חכמים ביחד. ואחד גנב או נכנס לבית הזונה ואין ידוע מי הוא וכו'. ובמדרש שמואל כתב בשם רבינו יונה שחלול [שם שמים] בסתר הנזכר כאן הוא שעובד עבודה זרה שהוא חלול שאינו מודה באלהותו או נשבע לשקר שנאמר (ויקרא יט) ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת וגו', עד כאן. ובשם רבינו אפרים דמתניתין בתלמיד חכם העובר בסתר שאם עבר בגלוי היו לומדין ממנו והיה חלול השם, עד כאן. [ובעיני הוא דוחק גדול שהרי על כל פנים לא עשה בגלוי ואין כאן חלול השם, וגם לישנא דמתניתין לא משמע הכי. **ולכן נראה לי דודאי כל שעשה בסתר אין כאן חלול השם** ותנא קתני המחלל שם שמים. ואם תאמר היכי משכחת לה חלול השם בסתר. נראה לי דמשכחת לה בעבירה שאי אפשר כי אם בהצטרף זולתו. כגון כל העריות וכיוצא באלו שהאשה ההיא או אנוסה ואף מפותה במה שמתרצית. הוא מפני שדנה בעצמה שאין איסור הואיל והוא רוצה ויש חלול השם ואין הכי נמי האוכל איסור וכהאי גוונא ביחידות ואין רואה לא הוי חלול השם כלל].

לדעת התוספות יום טוב חילול השם בסתר הוא כשאינו בפני עשרה או כשיודעים על המעשה אך לא יודעים מי החוטא או כשמדובר באיסור שכדי לעשותו חייבים עוד אדם. גם לרבנו יונה המסביר שמדובר בעובד עבודה זרה שחמור אף בסתר, או הנשבע בשמו של הקב"ה לשקר, משמע שבעבירות אחרות לא ייחשב חילול השם אלא אם כן נעשה בפני רואים. פרשנים אחרים⁵² מסבירים 'בסתר' כפשוטו.⁵³

לדברינו אפשר שאיסור חילול השם שונה משאר הלאווין שבתורה. במקרה רגיל שבו

51 וכן רש"י יומא פו, א; ובר"ן על הרי"ף שם: "חלול השם - חוטא ומחטיא לאחרים".

52 רש"י, ברטנורא, רשב"ץ, אלשיך ועוד.

53 ראה גם הרב שלמה גורן, מצות קידוש השם, תורת המועדים 218-233; הרב בצלאל ז'ולטי, מצות קידוש השם, תורה שבעל פה כרך יד, סו-עא; הרב איסר יהודה אונטרמן, גדרים בקידוש השם, תורה שבעל פה כרך יד, עמ' י-טז, ושם פרק ד דן בעניינינו.

באותו מעשה יש חיוב עשה מחד ואיסור לאו מאידך, מדובר באיסור ומצווה המוטלות על **האדם הפרטי**, ללא קשר לסביבתו. במקרה זה מסתבר לומר ש"הוא אסרא והוא שרי ליה"⁵⁴, הקב"ה שציווה על הלאו - עקר אותו בתנאים מסוימים. לעומת זאת איסור חילול השם תוקפו וחומרתו היתרה הוא **בגלל אנשים הרואים את מעשיו** או שכופין אותו לעבור על מצוות התורה **בפניהם**. היה מקום לומר שבמקרה זה העשה של קידוש השם לא ידחה את הלאו של חילולו.

יש להוסיף שלסובר שטעם 'עשה דוחה לא תעשה' הוא משום שלאו שעובר עליו כדי לקיים רצון ה' אינו נחשב כלל איסור (הרב ענגיל, הערת שוליים 48), סברה זו לא שייכת באיסור חילול השם **שכל מהותו מפני הרואים**, ולהם אין נפקא מינה מה התכוון בליבו, או אם כופין אותו ואינו מוסר נפשו (סוג א' של חילול השם). ממילא לא שייך לומר ש'אין איסור'.

מצוה והיפוכה

יתכן ואפשר שדברי רבי הושעיה אינם בנויים על הכלל ש'עשה שדוחה לא תעשה', היות וכלל זה נכון בפעולה אחת שבא מתנגשים מצוות עשה אחת מול לאו **שונה**, כלבישת ציצית שיש בה שעטנז, כמצוות מילה כאשר על הערלה יש צרעת (שיש איסור לאו לחותכה), כאיסור הקפת הראש כאשר טהרת המצורע מחייבת אותו לגלח אל כל שערו⁵⁵ וכיוצא בזה. במקרה שלנו מדובר במצוות שהם מ'שם' אחד, איסור וכביכול היפוכו. אפשר לומר שקידוש השם 'מנטרל' את החילול שכרוך באותה פעולה, שאי אפשר לקרוא על אותה פעולה דבר והיפוכו. דברים כעין אלו נאמרו על ידי הרב סולוביצ'יק בהסבר 'עשה דוחה לא תעשה' (שיעורים לזכר אבא מארי חלק א עמ' רלד):

הלכה זו אינה מבטאת כי מותר לעבור על לא תעשה כדי לקיים מצוה. דין כזה לא יתכן שהרי עבירה על לאו ודאי חמורה מביטול עשה... **יסוד ההלכה הוא כי פעולה מסויימת המהווה חפצא של מעשה מצוה ומעשה עבירה נקבעת כפעולת מצוה** וחלות העבירה נפקעת ממנה.

הרב סולוביצ'יק מסביר שעשה דוחה לא תעשה, לא משום שאחד גדול וחשוב מהשני (רמב"ן), או משום שאיסור הלאו הוא בתנאי שאם עושה מצווה באותה פעולה אין בו איסור (הרב ניסים גאון) אלא מכיוון שעל פי התורה אי אפשר לפעולה אחת להיות

54 כדברי הגמרא בבבלי כתובות כב, א.

55 דוגמאות שהובאו בסוגיה, יבמות ג, ב; ז, א.

חיובית ושלילית באותו זמן. הכרעת התורה שכאשר פעולה היא גם וגם - הרי היא נחשבת כחיובית (לכן עשה דוחה לא תעשה).

הרב סלוביצי'ק אינו מסביר מדוע העשה הוא שדוחה את הלאו ולא להפך. סברה זו קשה כאשר מדובר בעשה אחד ובלאו אחר, שהרי אפשר שהמעשה נחשב כמצווה בעניין אחד וכעבירה בעניין אחר. אולם כאשר העשה והלאו הם דבר והיפוכו ממש, כבמקרה של פעולה שיש בה חילול השם וקידוש השם גם יחד, מסתברת סברה זו הרבה יותר: פעולה אינה יכולה להיקרא חיובי ושלילי יחד: אם יש גם חילול וגם קידוש השם. גדול קידוש השם שמכריע הפעולה להיקרא על שמו.

אמירה מחשבתית, גדול קידוש השם שבא מתוך חילולו

בעוד ש'עלי תמר' ראה בדברי רבי הושעיה 'גדול הוא קידוש השם מחילול השם' אמירה הלכתית עם נפקא מינות למעשה, הרב צבי יהודה קוק (שיחות הרצי"ה, דברים עמ' 570) ראה באמירתו אמירה מחשבתית:

יש שני מובנים למ"ם בעברית. מ"ם היתרון כגון זה גדול מזה זה גדול מזה, ומ"ם היחס כגון זה יוצא מזה. למשל ירושלים מקודשת מכל ארץ ישראל... 'המקום אשר יבחר ה' אלהיכם מכל שבטיכם' מתוך כל שבטיכם... **כשקידוש השם מתגלה מתוך חילול השם אז זהו קידוש השם הגדול ביותר.** **האור מתגלה מתוך החושך, גדול קידוש השם הבא מתוך חילול השם**

לדברי הרצי"ה עוצמת קידוש השם שנבעה מתוך או אחרי חילול השם, גדול מקידוש השם רגיל. כך קידוש השם בהקמת מדינת ישראל גדולה מאד, דווקא משום שנוסדה אחרי אלפים שנות גלות ושואת יהודי אירופה (חילול השם, שחשבו אומות העולם שה' עזב את עמו והחליפו). וכדברי הרצוג:⁵⁶

הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל אחרי אלפים שנות גלותנו ועינויינו תקדש שם שמים ושם ישראל ותשמש כח משפיע אמונה בהשגחת ה', וכמו כן תשמש הפגנה אלקית כנגד השקר והחוצפה של אלה הטוענים כי מאוס מאסנו ה' חס ושלום, על שמאסנו באישים ידועים ובתורות חדשות המכוונות לבטל את תורת משה חס ושלום, ואין צריך לומר את התורה שבעל פה, והמעורבות כל כך באלמנטים הנובעים מהאליליות ודי לחכימא. וכמה

56 הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, 1888-1959. הרב הראשי האשכנזי של ארץ ישראל משנת 1936, ואחר כך של מדינת ישראל, עד פטירתו.

גדול הוא קידוש השם, וכבר אמרו רז"ל בירושלמי סנהדרין גדול קידוש השם מחילול השם, וכל שכן שבזה יימנע חילול השם, **ויצא על ידי כך קידוש השם גדול**, הקדמה למילוי יעודי הנביאים.⁵⁷

על פי הסבר הרצי"ה, אפשר שדיבר רב הושעיה רק או גם על חילול או קידוש השם מהסוג החמישי: גדול קידוש השם (קיום מצוות התורה) הנובע מתוך חילול השם (ביטול המצוות), על משקל 'גדול האור שבא מהחושך'. וכמו שאמרו חז"ל "גדולה תשובה [מאבהה - מ"א] שזדונות נעשות לו כזכיות" (יומא פו, ב), וכהסבר בעל מאור עינים (ליקוטים):⁵⁸

והנה יתרון האור מן החשך (קהלת ב, יג) כאמור בזוהר שיתרון החכמה מן הסכלות, מבינים החכמה יותר, וכשהסכלות נכלל בחכמה נעשה החכמה יותר גדולה כיון שנכלל בה עוד דבר. ויובן זהו "יתרון החכמה מן הסכלות" והיינו כשאדם מבין שזה סכלות ועל ידו חוזר לחכמה ונכלל הסכלות בחכמה שעל ידי הסכלות בא החכמה וזהו זדונות נעשו כזכיות כששב אל הטוב.

אמירה ערכית, 'עשה טוב' גדול מ'סור מרע'

במקומות אחרים כותב הרצי"ה בצורה שונה:⁵⁹

יש מאמר מפורסם בירושלמי שצריך הרבה בירור: "גדול קידוש השם מחילול השם"... שיש לפעמים מצבים מסובכים בהם מופיעים אורות וצללים ביחד. כך בחיי היחיד, ועוד יותר במצבים היסטוריים כלל-ישראליים, ציבוריים ולאומיים, חברתיים ומדיניים. כי ככל שהדברים יותר גדולים הם יותר מסובכים. יש מצבים, כמו במציאות שלנו עכשיו, בהם אור וחושך משמשים בעירבוביה... בתוך אותו עניין יש קידוש השם וחילול השם. אז מתעוררים כל מיני ספקות מה לעשות... זאת כוונת חז"ל: **אם באותו עניין יש שני צדדים, של קידוש השם וחילול השם**, חיובי ושלילי ביחד, אז **החיוב הוא המכריע**. קידוש השם הוא המכריע. יש כאן בירור שכלי-מוסרי-תורני.

57 תחוקה לישראל, זכויות המיעוטים, מוסד הרב קוק תשפ"ב, עמ' 20, הערת שוליים 14.

58 רבי מנחם נחום ב"ר צבי טברסקי, אוקראינה, 1735-1798. מייסד של חסידות טשרנוביל.

59 שיחות הרצי"ה, דברים עמ' 569. וענין שם הערות שוליים 11-13 מקומות נוספים בהם הרצי"ה אומר דבר זה.

במילים אחרות, הרצי"ה לומד מדברי רבי הושעיה גישה בהכרעת ספקות: כשיש באותו עניין קידוש השם וחילול השם, אין לנקוט בגישה 'שב ואל תעשה עדיף' אלא להעדיף את העושה טוב, את קידוש השם. וכך מובא ב'לנתיבות ישראל' (חלק ב, עמ' שסו):

לכאורה אפשר לדון קידוש השם במלכות ישראל, מחד גיסא, וחילול השם מאידך גיסא. על זה הורו לנו חכמנו ז"ל בירושלמי כי 'קידוש השם גדול מחילול השם'. כמובן, אין עניינו של מאמר חכמינו ז"ל ללמדנו כי קידוש השם גדול מחילול השם, אלא ביאורו הוא שכשהם נמצאים יחד, **כשבאותו עניין יש צד קידוש השם וצד חילול השם, אין אומרים: ספיקא ושב ואל תעשה, אלא שצד קידוש השם הוא הגדול, המכריע והמחייב.** ועל אחת כמה וכמה בקידוש השם הגדול הא-לוהי הזה של כלל ישראל ותקומתו.⁶⁰

על ידי קידוש השם יכול לכפר על חילול השם

יש המסבירים את דברי רבי הושעיה בתחום הכפרה-התשובה. ראינו לעיל שעל עבירת חילול השם "אין לו כח בתשובה לתלות, ולא ביום הכפורים לכפר, ולא ביסורין למרק, אלא כולן תולין, ומיתה ממרקת" (יומא פו, א). ובכל זאת מצאנו בראשונים שאפשר לכפר על עוון גדול זה על ידי קידוש השם (שערי תשובה לרבינו יונה, שער ד, ד-ה):

ויש עון אשר לא תנקה הנפש ממנו ובלתי טהורה היא ואינה רצויה, עד אשר המות יפריד בינה ובין הגוף אשר חטאה בו, כמו שיש חולי שלא ינקה הגוף ממנו כל הימים. והוא עון חלול השם... ונאמר על זה (שם פסוק יד): "אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון", ונאמר (דברי הימים ב לו, טז): "ויהיו מלעיבים במלאכי האלקים ובזוים דבריו ומתעתעים בנביאיו עד עלות חמת ה' בעמו עד לאין מרפא".

וגם לחלי הזה, אף על פי שאין לו מרפא על דרך שאר העונות, ימצא לו מרפא, אם יעזרהו השם יתברך לקדש תורתו נגד בני אדם, ולהודיע לבני אדם גבורת השם וכבוד הדר מלכותו, וסר עונו ברוב גודל כשרון המעשה שהוא בהפך מן המעשה אשר נואל ואשר חטא בו. כמאמר הרופאים על חלי הגוף, כי ירפא בהפכו והעלה ארוכתו בתמורתו... ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (בבא בתרא ד, א): בענין הורדוס שהרג את החכמים ושאל עצה לבבא בן בוטא אם יוכל לרפוא לו ולגהות ממנו מזור, ויאמר

60 על פי שיחה של הרצי"ה ליום העצמאות תשכ"ז, ערוכה בידי הרב יהודה חזני. פורסם בעיתון 'הצפה' ט"ז סיון תשכ"ז.

אליו: אתה כבית נרו של עולם, לך ועסוק באורו של עולם והשתדל בבנין בית המקדש.

רעיון זה מצאנו גם בכתבי רבנו בחיי (שמות לב, כז):

כן פירש הרמב"ן ז"ל, כי על ידי בני לוי נתקדש השם בפרהסיא כשם שחללוהו ישראל בפרהסיא, וזהו ענין שכתוב: "ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי" (ויקרא כב, לב). **למדך שעון חלול ה' הוא מתכפר בשכנגדו, והוא קדוש השם.**

וכן בספרו כד הקמח (ערך חילול השם):

והזכיר שאף על פי שעון חלול השם חמור ביותר מצינו לו רפואה עם מה שיקדש את השם באותו דבר שחללו, לפי שכל עבירה תמצא כופר בשיעשה אדם מצוה כנגדה, כגון שתאמר ראובן חלל את השם ואם כנגד מה שחללו יקדשנו אז ינקה מעון חלול השם, ועל זה אמר הכתוב (ויקרא כב) ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל, **לימדך הכתוב כי תקנת חלול השם - בקדוש השם.**

רבנו בחיי מפורשות מסביר את שני חלקי הפסוק (ויקרא פרק כב, לב) כמשלימים זה את זה - לא רק כשני מצוות שונות (לא תחלל, ונקדשתי) אלא גם עבירה ותיקונה- כפרתה: "וְלֹא תַחֲלִלּוּ אֶת שֵׁם קִדְשִׁי", ואם חס ושלום חיללת, התיקון הוא על ידי "וְנִקְדַּשְׁתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל".

* * *

מאמר זה נכתב בימי מלחמת עזה תשפ"ד. אני תפילה שחילול ה' שהיה בשמחת תורה (סוג ד') ואולי לפנייה (סוג ה') יתכפר על ידי קידוש ה' של חיילי צה"ל, כוחות הביטחון ותושבי ישראל, על ידי חיזוק האחדות והאמונה, והרמת קרן ישראל בעולם.